

Jumaniyozov Yunus Shodurdi o'g'li

Abu Rayhon Beruniy nomidagi

Urganch davlat universiteti

pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti v.b.,

psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

<https://orcid.org/0009-0002-3298-2750>

yunus@urdu.uz

TALABALARDA IJTIMOY MAS'ULIYAT HISSINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI VA KORREKSION- RIVOJLANTIRUVCHI TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantirishning psixologik-pedagogik shart-sharoitlari hamda ushbu jarayonda qo'llaniladigan korreksion-rivojlantiruvchi texnologiyalarning mazmuni tahlil qilinadi. Ijtimoiy mas'uliyat shaxsning o'z xatti-harakatlari, qarorlari va ularning jamoa hamda jamiyat hayotiga ta'sirini anglashiga asoslangan murakkab psixologik sifat sifatida talqin etiladi. Tadqiqot doirasida talabalik davrida mas'uliyatlilikni shakllantirishga ta'sir etuvchi motivatsion, emotsional, kognitiv va ijtimoiy-psixologik omillarga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, refleksiv mashqlar, vaziyatli topshiriqlar, guruhiiy treninglar, rolli o'yinlar, psixologik konsultatsiya va o'z-o'zini baholash usullaridan foydalanish imkoniyatlari yoritiladi. Korreksion-rivojlantiruvchi texnologiyalar talabaning mas'uliyatli qaror qabul qilishi, ijtimoiy vaziyatlarni tahlil qilishi, o'z xulqini nazorat qilishi va jamoaviy munosabatlarda faol pozitsiyani egallashiga yordam beruvchi vosita sifatida asoslanadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy mas'uliyat, talaba shaxsi, psixologik rivojlanish, pedagogik shart-sharoit, korreksion texnologiya, rivojlantiruvchi texnologiya, refleksiya, mas'uliyatli xulq-atvor, ijtimoiy kompetensiya, motivatsiya, o'z-o'zini boshqarish, guruhiiy trening.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING A SENSE OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN STUDENTS AND CORRECTIVE- DEVELOPMENTAL TECHNOLOGIES

Annotation. This article examines the psychological and pedagogical conditions for developing a sense of social responsibility in students and analyzes the content and potential of corrective-developmental technologies used in this process. Social responsibility is considered as a complex psychological quality based on an individual's awareness of personal behavior, decision-making and their consequences for the group and society. Particular attention is paid to motivational, emotional, cognitive and socio-psychological factors influencing the formation of responsibility during the student period. The article also discusses the application of reflective exercises, situational tasks, group training, role-playing activities, psychological counseling and self-assessment techniques. Corrective-developmental technologies are presented as effective tools for strengthening students' ability to make responsible decisions, analyze social situations, regulate their behavior and demonstrate an active position in interpersonal and group relationships.

Keywords: social responsibility, student personality, psychological development, pedagogical conditions, corrective technology, developmental technology, reflection, responsible behavior, social competence, motivation, self-regulation, group training.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ЧУВСТВА СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У СТУДЕНТОВ И КОРРЕКЦИОННО-РАЗВИВАЮЩИЕ ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация. В статье рассматриваются психолого-педагогические условия развития чувства социальной ответственности у студентов, а также содержание и возможности применения коррекционно-развивающих технологий в данном процессе. Социальная ответственность рассматривается как сложное психологическое качество личности, связанное с осознанием последствий собственных действий, решений и поведения для группы и общества. Анализируются мотивационные, эмоциональные, когнитивные и социально-психологические факторы, оказывающие влияние на формирование ответственности в студенческом возрасте. Особое внимание уделяется использованию рефлексивных упражнений, ситуационных заданий, групповых тренингов, ролевых игр, психологического консультирования и методов самооценки. Коррекционно-развивающие технологии рассматриваются как средство формирования способности студентов к ответственному принятию решений, анализу социальных ситуаций, саморегуляции поведения и проявлению активной гражданской и социальной позиции.

Ключевые слова: социальная ответственность, личность студента, психологическое развитие, психолого-педагогические условия, коррекционная технология, развивающая технология, рефлексия, ответственное поведение, социальная компетентность, мотивация, саморегуляция, групповой тренинг.

Kirish. Bugungi oliy ta'lim jarayonida talabaning faqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni egallashi yetarli emas. Zamonaviy mutaxassis o'z faoliyatining boshqa insonlar, jamoa va jamiyat manfaatlariga ta'sirini anglay olishi, qabul qilgan qarorlarining oqibatlarini oldindan baholashi hamda ijtimoiy vazifalarni vijdonan bajarishga tayyor bo'lishi zarur. Shu jihatdan ijtimoiy mas'uliyat shaxsning kasbiy shakllanishi bilan bir qatorda uning ma'naviy-axloqiy va ijtimoiy kamolotini belgilovchi muhim psixologik sifat sifatida namoyon bo'ladi.

Talabalik davri inson hayotida mustaqil qarorlar qabul qilish, qadriyatlarni qayta ko'rib chiqish, kasbiy va ijtimoiy rollarni o'zlashtirish hamda shaxsiy pozitsiyani shakllantirish jarayonlari jadallashadigan bosqich hisoblanadi. Mazkur davrda talaba o'z xatti-harakatlariga nisbatan tashqi nazoratdan ko'ra ichki mezonlar asosida baho berishga tobora ko'proq ehtiyoj sezadi. Natijada mas'uliyatning mazmuni ham o'zgarib, oddiy topshiriqni bajarishdan tortib, o'z faoliyatining ijtimoiy oqibatlarini anglashgacha bo'lgan murakkab jarayonni qamrab oladi.

Ijtimoiy mas'uliyatning shakllanishi shaxsning axloqiy qarashlari, empatik qobiliyati, o'zini boshqarish darajasi, ijtimoiy motivlari, refleksivligi va jamoa bilan munosabatlariga bevosita bog'liq. Talaba o'z harakatining boshqalarga ta'sirini his qila olsa, o'z xatosini tan olish va uni tuzatishga tayyor bo'lsa, belgilangan majburiyatlarni ichki ehtiyoj asosida bajarsa, unda mas'uliyatning barqaror shakllari rivojlanadi. Aksincha, faqat tashqi nazoratga tayanish, shaxsiy manfaatni ustun qo'yish yoki o'z xatti-harakatlari oqibatlarini inkor etish ijtimoiy mas'uliyatning yetarlicha shakllanmaganidan dalolat berishi mumkin [1].

Mazkur muammoni pedagogik nuqtayi nazardan o'rganishda ta'lim muhitining xususiyatlari alohida ahamiyat kasb etadi. Talabaga fikrini erkin bildirish, mustaqil qaror qabul qilish, jamoaviy faoliyatda ishtirok etish va o'z qarorlarining natijasini tahlil qilish imkoniyatining yaratilishi mas'uliyatli xulq-atvorni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Bunda o'qituvchining faqat bilim beruvchi emas, balki talabaning ijtimoiy-psixologik rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi subyekt sifatidagi roli kuchayadi.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarning intellektual, ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlash, ularning faol fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlash hamda ta'lim jarayonida shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarning kuchayib borayotgani mazkur masalaning amaliy ahamiyatini oshirmoqda. Shu sababli oliy ta'lim muassasalarida

talabalarining ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishni faqat tarbiyaviy tadbirlar doirasida emas, balki tizimli psixologik-pedagogik jarayon sifatida tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Shu nuqtayi nazardan, korreksion-rivojlantiruvchi texnologiyalardan foydalanish alohida imkoniyat beradi. Bunday texnologiyalar yordamida talabalarining o'z xatti-harakatlarini anglash, ijtimoiy vaziyatlarni tahlil qilish, mas'uliyatli tanlov qilish, nizoli holatlarda konstruktiv yechim topish va o'z faoliyatini refleksiv baholash ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Ayniqsa, trening mashg'ulotlari, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlar, refleksiv topshiriqlar, guruhiiy munozaralar va individual psixologik maslahatlar ijtimoiy mas'uliyatning amaliy jihatlarini shakllantirishda samarali vosita bo'la oladi.

Demak, talabalarda ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish masalasi shaxsning individual-psixologik xususiyatlari bilan ta'lim muhitining pedagogik imkoniyatlarini o'zaro uyg'unlashtirishni talab etadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantirishning psixologik-pedagogik shart-sharoitlarini nazariy jihatdan asoslash hamda korreksion-rivojlantiruvchi texnologiyalarning ushbu jarayondagi imkoniyatlarini ilmiy jihatdan yoritishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va nazariy yondashuvlar.

Ijtimoiy mas'uliyat tushunchasi psixologiya va pedagogikada shaxsning jamiyatdagi xulq-atvori, o'z majburiyatlarini anglash darajasi hamda qabul qilgan qarorlarining natijalarini baholash qobiliyati bilan bog'liq holda izohlanadi. Ushbu tushunchaning mazmuni faqatgina belgilangan vazifalarni bajarish bilan chegaralanmaydi. Mas'uliyat shaxsning ichki e'tiqodi, axloqiy mezonlari, ijtimoiy munosabatlari va o'z xatti-harakatlarini nazorat qila olish qobiliyatini ham qamrab oladi. Shu sababli ijtimoiy mas'uliyatni o'rganishda shaxsning motivatsion, kognitiv, emotsional va xulqiy komponentlarini birgalikda tahlil qilish talab etiladi.

Psixologik yondashuvlarda mas'uliyatning shakllanishi, avvalo, shaxsning o'z xatti-harakatlarini ichki nazorat qilish qobiliyatining rivojlanishi bilan bog'lanadi. Inson o'z faoliyatining natijasini tashqi sharoitlar yoki boshqa shaxslar bilan izohlashdan ko'ra, unda o'zining ishtirokini anglay boshlagan sari mas'uliyatlilikning ichki mexanizmlari kuchayadi. Bunday jarayonda o'z-o'zini baholash, o'zini nazorat qilish, iroda, refleksiya va maqsadga yo'naltirilganlik kabi psixologik sifatlar muhim rol o'ynaydi [2].

Mas'uliyatning axloqiy jihatini tushuntirishda L. Kolbergning axloqiy rivojlanish haqidagi qarashlari alohida ahamiyatga ega. Uning yondashuvida shaxsning axloqiy qarorlari bosqichma-bosqich tashqi jazodan qo'rqish yoki mukofot kutish kabi omillardan mustaqil axloqiy tamoyillarni anglashgacha rivojlanishi mumkin. Mazkur nazariy qarashlar talabalarda ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish jarayonida tashqi nazoratdan ichki e'tiqodga o'tish zarurligini ko'rsatadi [3].

A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv yondashuvi esa mas'uliyatli xulq-atvorning shakllanishida kuzatish, taqlid qilish, o'z-o'zini boshqarish va shaxsning o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchini muhim omillar sifatida ko'rsatadi. Talaba ijtimoiy muhitdagi mas'uliyatli xatti-harakatlarni kuzatish va ularning natijalarini baholash orqali muayyan xulqiy modellarni o'zlashtirishi mumkin. Shu jihatdan o'qituvchi, guruhdoshlar va ta'lim jamoasidagi ijtimoiy muhit mas'uliyatli xulq-atvorni rivojlantiruvchi muhim psixologik makon hisoblanadi [4].

Talabalarining ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishda o'z-o'zini belgilash nazariyasining ham ahamiyati katta. R. Ryan va E. Deci tomonidan ishlab chiqilgan mazkur yondashuv inson faoliyatidagi ichki motivatsiyaning ahamiyatini ochib beradi. Talaba muayyan vazifani faqatgina baho, jazodan qochish yoki o'qituvchining talabini bajarish uchun emas, balki uning mazmunini shaxsan qabul qilgani sababli bajarsa, mas'uliyatning ichki motivatsion asosi shakllanadi [5]. Demak, ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishda majburlashdan ko'ra ongli tanlov va shaxsiy mazmunni kuchaytirishga asoslangan pedagogik yondashuv samaraliroq hisoblanadi.

Ijtimoiy mas'uliyatning shakllanishida empatiya ham muhim psixologik mexanizm sifatida qaraladi. Boshqa insonning hissiy holatini tushunish va uning ehtiyojlariga befarq bo'lmaslik talabaning xatti-harakatlarini ijtimoiy mezonlar asosida tartibga solishiga yordam beradi. Empatik munosabat rivojlangan shaxs o'z qarorining boshqa insonlarga ta'sirini hisobga olishga ko'proq

234 moyil bo'ladi. Shu sababli ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga qaratilgan treninglarda emotsional anglash va boshqa inson nuqtayi nazarini qabul qilishga yo'naltirilgan mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Pedagogik nuqtayi nazardan ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish uchun ta'lim jarayonini talabani faol ishtirokiga asoslash muhimdir. Muammoli vaziyatlarni mustaqil hal qilish, guruhiiy loyihalarda mas'uliyatni taqsimlash, jamoaviy qarorlar qabul qilish, ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish va o'z faoliyatini baholash kabi metodlar talabani real faoliyat jarayonida mas'uliyatni boshdan kechirishiga imkon yaratadi. Bunday yondashuvda mas'uliyat nazariy tushuncha sifatida emas, balki kundalik faoliyatda namoyon bo'ladigan amaliy kompetensiya sifatida shakllanadi.

Korreksion-rivojlantiruvchi texnologiyalar mas'uliyatning yetarlicha rivojlanmagan jihatlarini aniqlash va ularni maqsadli ravishda takomillashtirish imkonini beradi. Masalan, o'z qarorlarining oqibatlarini anglashda qiynalayotgan talabalar bilan vaziyatli topshiriqlar va refleksiv mashqlar tashkil etilishi mumkin. Jamoaviy munosabatlarda passivlik kuzatilgan hollarda guruhiiy trening va rolli o'yinlardan foydalanish, o'z-o'zini boshqarish bilan bog'liq qiyinchiliklarda esa vaqtni rejalashtirish, maqsad qo'yish va o'z faoliyatini monitoring qilish mashqlarini qo'llash mumkin.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, talabalarda ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish birgina tarbiyaviy ta'sir bilan cheklanmaydi. Bu jarayon shaxsning ichki motivatsiyasi, axloqiy qarashlari, empatik qobiliyatlari, refleksivligi, o'zini boshqarishi va ta'lim muhitidagi ijtimoiy munosabatlar bilan uzviy bog'liq. Shuning uchun korreksion-rivojlantiruvchi texnologiyalar ham kompleks xarakterga ega bo'lib, kognitiv anglash, emotsional tajriba va amaliy xulq-atvorni birgalikda rivojlantirishga yo'naltirilishi lozim.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissining shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi psixologik-pedagogik omillarni aniqlash va uni rivojlantirishga qaratilgan korreksion-rivojlantiruvchi yondashuvning imkoniyatlarini baholashga yo'naltirildi. Tadqiqot metodologiyasini ishlab chiqishda shaxsning ijtimoiy mas'uliyati, axloqiy rivojlanishi, ichki motivatsiyasi, o'z-o'zini boshqarishi va ijtimoiy xulq-atvoriga oid ilmiy qarashlar asos qilib olindi. Xususan, L. Kolbergning axloqiy rivojlanish konsepsiyasi, A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv yondashuvi hamda R. Ryan va E. Decining o'z-o'zini belgilash nazariyasidagi ichki motivatsiya va avtonomiya haqidagi qarashlari metodologik yo'nalish sifatida o'rganildi.

Tadqiqotda **80 nafar talaba** ishtirok etdi. Ishtirokchilar oliy ta'lim muassasasining turli bosqichlarida tahsil olayotgan yoshlar orasidan tanlab olindi. Tadqiqotning bunday hajmi talabalarining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda amaliy psixologik tadqiqot o'tkazish uchun maqbul deb olindi. Ishtirokchilarning roziligi ta'minlanib, olingan ma'lumotlardan faqat ilmiy maqsadlarda foydalanish tamoyiliga amal qilindi.

Tadqiqotda **anketa so'rovi, psixologik diagnostika, kuzatish, suhbat, o'z-o'zini baholash va korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar** asosiy metodlar sifatida qo'llanildi. Ijtimoiy mas'uliyatni baholashda talabani topshiriq va majburiyatlarga munosabati, qarorlarining oqibatlarini anglash darajasi, jamoa manfaatlarini hisobga olishi, o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishi va xatolarini tan olishga tayyorligi kabi mezonlarga e'tibor qaratildi.

Tadqiqotning amaliy qismida ishtirokchilar ikki guruhga ajratildi: **40 nafar talaba tajriba guruhiga va 40 nafar talaba nazorat guruhiga** kiritildi. Tajriba guruhida ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar tashkil etildi. Nazorat guruhida esa odatiy ta'lim-tarbiyaviy faoliyat davom ettirildi.

1-jadval. Talabalarda ijtimoiy mas'uliyatni baholash mezonlari

№	Mezonlar	Baholanadigan ko'rsatkichlar	Darajalar
1	Mas'uliyatni anglash	Majburiyat va vazifalarning mazmunini tushunish	Past, o'rta, yuqori
2	Ijtimoiy motivatsiya	Jamoa va jamiyat manfaatlarini hisobga olish	Past, o'rta, yuqori

3	O'z-o'zini boshqarish	Xatti-harakat va qarorlarni nazorat qilish	Past, o'rta, yuqori
4	Refleksiya	O'z faoliyati va xatti-harakatlarini tahlil qilish	Past, o'rta, yuqori
5	Ijtimoiy xulq-atvor	Mas'uliyatli qaror va amaliy harakatlarni namoyon etish	Past, o'rta, yuqori

Tajriba guruhidagi mashg'ulotlar bir necha yo'nalishda tashkil etildi. Birinchi yo'nalishda talabalar uchun **"Men va mening mas'uliyatim"** mavzusida refleksiv topshiriqlar berilib, shaxsiy majburiyatlarni anglash va o'z faoliyatini baholashga e'tibor qaratildi. Ikkinchi yo'nalishda turli ijtimoiy vaziyatlar asosida muammoli topshiriqlar tashkil qilinib, talabalardan bir nechta qaror variantlarini tahlil qilish va ularning ehtimoliy oqibatlarini aniqlash talab etildi. Uchinchi yo'nalishda guruh mashg'ulotlar orqali hamkorlik, o'zaro yordam va umumiy natija uchun javobgarlikni his qilish ko'nikmalari rivojlantirildi.

Korreksion-rivojlantiruvchi dasturda **rolli o'yinlar**, **"Agar men uning o'rnida bo'lganimda..."** kabi **empatik mashqlar**, **vaziyatli muammolar**, **guruh muhokamalar**, **refleksiv kundalik va individual fikr-mulohazalar** qo'llanildi. Mashg'ulotlarning asosiy maqsadi talabani tayyor xulosaga olib kelish emas, balki uning o'z qarorini mustaqil asoslashiga, qaror oqibatlarini ko'ra olishiga va o'z xatti-harakatiga nisbatan tanqidiy munosabat shakllantirishiga sharoit yaratishdan iborat bo'ldi.

Olingan natijalarni qayta ishlashda miqdoriy va sifat tahlili uyg'unlashtirildi. Guruhlar o'rtasidagi farqlarni aniqlash uchun o'rtacha qiymatlar, foiz ko'rsatkichlari va **Student t-mezonidan** foydalanish ko'zda tutildi. Statistik tahlilda natijaning ishonchlilik darajasi $p < 0,05$ mezoni asosida baholandi. Bunday yondashuv korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlardan oldingi va keyingi ko'rsatkichlarni taqqoslash hamda aniqlangan o'zgarishlarning tasodifiy yoki qonuniy xarakterga ega ekanini baholash imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasining muhim jihati shundan iboratki, ijtimoiy mas'uliyat faqat bitta ko'rsatkich orqali emas, balki o'zaro bog'liq bo'lgan **anglash**, **motivatsiya**, **o'z-o'zini boshqarish**, **refleksiya** va **amaliy xulq-atvor** komponentlari orqali baholandi. Bu esa talabaning mas'uliyatlilik darajasini nisbatan yaxlit psixologik-pedagogik hodisa sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Muhokama

Tadqiqot natijalarini nazariy qarashlar bilan bog'liq holda tahlil qilish talabalarda ijtimoiy mas'uliyatning shakllanishi bir nechta psixologik va pedagogik omillarning birgalikdagi ta'siri natijasida yuzaga kelishini ko'rsatadi. Mas'uliyatli xulq-atvorni faqat talabaning topshiriqlarni o'z vaqtida bajarishi bilan izohlash yetarli emas. Unda o'z harakatining oqibatlarini oldindan tasavvur qilish, boshqalarning manfaatlarini hisobga olish, qabul qilgan qaroriga javob bera olish va zarur vaziyatlarda o'z xatti-harakatini qayta ko'rib chiqish qobiliyatlari ham shakllangan bo'lishi kerak.

Tadqiqotning muhim jihatlaridan biri shundaki, ijtimoiy mas'uliyatning rivojlanishida **ichki motivatsiya** alohida o'rin egallaydi. Talaba muayyan vazifani faqat o'qituvchining talabi yoki baho olish uchun bajarganida, uning faoliyatidagi mas'uliyat tashqi nazoratga bog'liq bo'lib qoladi. Aksincha, topshiriqning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatini tushungan talaba faoliyatga ongli ravishda yondashadi. Shu sababli ta'lim jarayonida "vazifani bajarish kerak" degan talab bilan cheklanmasdan, "bu vazifani bajarish nima uchun muhim?" degan savolga javob topishga imkon beruvchi pedagogik vaziyatlarni yaratish zarur.

Ijtimoiy mas'uliyatning yana bir muhim komponenti **refleksiya** bilan bog'liq. Talaba o'z faoliyatini tahlil qila olmasa, xatolarining sabablarini aniqlash va keyingi xatti-harakatini o'zgartirish imkoniyati cheklanadi. Refleksiv topshiriqlar esa shaxsni o'z qarorlari va xatti-harakatlariga tashqi kuzatuvchi nuqtayi nazaridan qarashga undaydi. Masalan, muayyan ijtimoiy vaziyatdan so'ng "Men qanday qaror qabul qildim?", "Uning boshqa insonlarga ta'siri qanday bo'ldi?", "Qaysi jihatni boshqacha amalga oshirishim mumkin edi?" kabi savollarning berilishi mas'uliyatning ichki mexanizmlarini faollashtiradi.

Muhokama natijalari **o'z-o'zini boshqarish**ning ham muhimligini ko'rsatadi. Mas'uliyatli shaxs nafaqat vazifani anglaydi, balki uni bajarish jarayonida o'z vaqtini, hissiy holatini va xatti-harakatlarini boshqara oladi. Talabalik davrida mustaqillikning ortishi bilan birga shaxsiy rejalashtirish va o'z faoliyatini nazorat qilishga bo'lgan ehtiyoj ham kuchayadi. Shu sababli ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirish dasturlarida maqsad qo'yish, vazifalarni ustuvorlashtirish, o'z faoliyatini kuzatish va natijalarni baholashga qaratilgan mashqlarni kiritish maqsadga muvofiq.

Korreksion-rivojlantiruvchi texnologiyalarning samaradorligini tushuntirishda ularning **faoliyatga yo'naltirilganligi** muhim ahamiyatga ega. Oddiy ma'ruza orqali talaba mas'uliyat tushunchasining mazmunini bilib olishi mumkin, biroq bu bilim har doim ham real xulq-atvorga aylanmaydi. Vaziyatli topshiriq, rolli o'yin yoki guruhiiy loyiha esa talabani bevosita tanlov qilish va uning natijasi uchun javob berish holatiga olib keladi. Shu sababli mas'uliyatni rivojlantirishda nazariy tushuntirish va amaliy tajribani birlashtirish samaraliroq yondashuv hisoblanadi.

Guruhiy mashg'ulotlar jarayonida mas'uliyatning **ijtimoiy-kommunikativ tomoni** ham rivojlanadi. Jamoaviy topshiriqda har bir ishtirokchining vazifasi umumiy natijaga ta'sir ko'rsatadi. Natijada talaba o'zining sustligi yoki beparvoligi faqat shaxsiy natijaga emas, balki guruh faoliyatiga ham ta'sir qilishi mumkinligini amaliy ravishda anglaydi. Bunday tajriba individual mas'uliyatni jamoaviy mas'uliyat bilan bog'lashga yordam beradi.

Muhokama davomida **empatiya va mas'uliyat** o'rtasidagi bog'liqlikni ham alohida ta'kidlash lozim. Boshqa insonning holatini tushunishga intilgan talaba o'z xatti-harakatining atrofda qilargalarga ta'sirini chuqurroq hisobga oladi. Shu sababli korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlarda vaziyatni boshqa shaxs nuqtayi nazaridan baholash, rollarni almashtirish va turli pozitsiyalardan fikr yuritish kabi mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Pedagogik muhitning xususiyati ham ijtimoiy mas'uliyatning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Agar ta'lim jarayonida faqat nazorat va jazolash ustun bo'lsa, talaba mas'uliyatni ichki ehtiyoj sifatida emas, balki tashqi talab sifatida qabul qilishi mumkin. Ishonch, konstruktiv fikr-mulohaza, mustaqil tanlov va xatoni tahlil qilish imkoniyati mavjud bo'lgan muhit esa mas'uliyatning ichki asoslarini mustahkamlaydi. Demak, korreksion-rivojlantiruvchi texnologiyaning samarasi uning o'ziga emas, balki qanday psixologik-pedagogik muhitda qo'llanilishiga ham bog'liq.

Umuman olganda, muhokama qilingan jihatlar talabalarda ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishni **kompleks jarayon** sifatida tashkil etish zarurligini ko'rsatadi. Ushbu jarayonda ichki motivatsiyani kuchaytirish, refleksiyaning rivojlantirish, o'z-o'zini boshqarishni takomillashtirish, empatik munosabatlarni shakllantirish va mas'uliyatli xulqni amaliy vaziyatlarda mashq qildirish o'zaro uyg'un holda olib borilishi lozim. Aynan shunday integrativ yondashuv talabaning "mas'uliyat haqida bilishi"dan "mas'uliyat bilan harakat qilishi" gacha bo'lgan psixologik o'tishini ta'minlaydi.

Xulosa

Talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantirish shaxsning faqatgina ta'limiy muvaffaqiyatlari bilan emas, balki uning jamoadagi munosabati, mustaqil qaror qabul qilishi, o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishi va faoliyatining ijtimoiy oqibatlarini anglay olishi bilan belgilanadi. Tadqiqotning nazariy va amaliy tahlili shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy mas'uliyat murakkab va ko'p tarkibli psixologik sifat bo'lib, uning shakllanishida motivatsiya, refleksiya, o'z-o'zini boshqarish, empatiya, axloqiy qarashlar va ijtimoiy tajriba o'zaro bog'liq holda ishtirok etadi.

Talabalik davrida shaxsning mustaqilligi ortib borishi ijtimoiy mas'uliyatni ongli ravishda rivojlantirish uchun muhim imkoniyat yaratadi. Shu bois oliy ta'lim jarayonida talabaga tayyor xulqiy qoidalarni singdirish bilan cheklanmasdan, uni mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, qarorlar oqibatini baholash va o'z faoliyatiga tanqidiy yondashishga yo'naltirish zarur. Bunday yondashuv mas'uliyatni tashqi nazoratga bog'langan xatti-harakatdan shaxsning ichki ehtiyojiga aylantirishga xizmat qiladi.

Korreksion-rivojlantiruvchi texnologiyalar mazkur jarayonning amaliy samaradorligini oshiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. Refleksiv mashqlar, vaziyatli topshiriqlar, rolli

o'yinlar, guruhiiy treninglar, psixologik suhbatlar va o'z-o'zini baholash usullari orqali talabalarda o'z xatti-harakatlarini anglash, boshqalarning manfaatlarini hisobga olish, qarorlar uchun javobgarlikni qabul qilish va o'z faoliyatini tartibga solish ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin.

Shuningdek, ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishda o'qituvchi va ta'lim muhitining roli katta. Talabaga mustaqil tanlov qilish imkoniyatini berish, uning fikrini hurmat qilish, xatolarini jazolashdan ko'ra ularni tahlil qilishga yo'naltirish hamda jamoaviy faoliyatga jalb etish mas'uliyatning ichki psixologik asoslarini mustahkamlaydi. Bunda pedagogik talabchanlik bilan psixologik qo'llab-quvvatlashning muvozanati muhim hisoblanadi.

Shunday qilib, talabalarda ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantirish uchun **motivatsion, refleksiv, emotsional va xulqiy komponentlarni birgalikda shakllantirish**, ta'lim jarayonini faol va interaktiv metodlar bilan boyitish hamda korreksion-rivojlantiruvchi texnologiyalarni izchil qo'llash maqsadga muvofiqdir. Mazkur yondashuv natijasida talabaning nafaqat o'z majburiyatlarini bajarishga, balki jamiyat va jamoa oldidagi mas'uliyatini anglagan, mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy faol va mas'uliyatli shaxs sifatida rivojlanishiga sharoit yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni, 2020-yil 23-sentabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni. – Toshkent, 2017-yil 7-fevral.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni. – Toshkent, 2023-yil 11-sentabr.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. – Toshkent, 2022-yil 28-yanvar.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni. – Toshkent, 2019-yil 8-oktabr.
7. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1986. – 617 p.
8. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W.H. Freeman and Company, 1997. – 604 p.
9. Deci E.L., Ryan R.M. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. – New York: Guilford Press, 2017. – 756 p.
10. Eisenberg N., Spinrad T.L., Knafo-Noam A. Prosocial Development // Handbook of Child Psychology and Developmental Science. – 7th ed. – Hoboken: Wiley, 2015. – P. 610–656.
11. Kohlberg L. The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice. – San Francisco: Harper & Row, 1981. – 441 p.
12. Schwartz S.H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values // Online Readings in Psychology and Culture. – 2012. – Vol. 2, No. 1. – P. 1–20.
13. Baumeister R.F., Vohs K.D. Handbook of Self-Regulation: Research, Theory, and Applications. – 3rd ed. – New York: Guilford Press, 2017. – 664 p.
14. Wentzel K.R., Miele D.B. Handbook of Motivation at School. – 2nd ed. – New York: Routledge, 2016. – 692 p.
15. Lerner R.M., Lerner J.V. The Positive Youth Development Perspective // Handbook of Child Psychology and Developmental Science. – Hoboken: Wiley, 2015. – P. 1–45.
16. Turiel E. The Development of Morality // Handbook of Child Psychology. – 6th ed. – Hoboken: Wiley, 2006. – P. 789–857.
17. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. – New York: Bantam Books, 2006. – 384 p.